

ARAPÇANIN LEHÇELERİNE GİRİŞ

MEHMET ŞAYIR

Kitabe Yayınları: 65

ARAPÇANIN LEHÇELERİNE GİRİŞ

Mehmet ŞAYIR

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Editör

Prof. Dr. Mehmet Hakkı SUÇIN

Redaktör

Selma Kaddafi KETENE

Mizanpaj ve Kapak

FCR

Kapak Resmi: (Goran_tek-en, CC BY-SA 4.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=125128066>).

Baskı ve Cilt

NY MATBAACILIK YAYINCILIK

KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.

Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA

Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Ekim 2023

ISBN: 978-625-99510-7-2

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1

Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60

Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

ARAPÇANIN LEHÇELERİNE GİRİŞ

MEHMET ŞAYIR

Ankara 2023

MEHMET ŞAYIR 1971’de Mardin Yeşilli’de doğdu. İlk ve ortaokulu Yeşilli’de bitirdikten sonra 1983’te Bitlis Öğretmen Lisesi’ne girdi. 1986’da girdiği Ankara Üniversitesi DTCF Arap Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı’ndan 1990’da mezun oldu. Vakıflar Genel Müdürlüğü (1992-1993) ve Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü’nde (1993-2006) mütercim, Kültür ve Turizm Bakanlığı’nda (2007-2011) Kültür ve Turizm Uzmanı olarak çalıştıktan sonra 2011’de Gazi Üniversitesi’nde Arapça okutmanı olarak göreve başladı. 2002’de tamamladığı yüksek lisans tezinde ‘Arap Basınında Türkiye’, 2017’de tamamladığı doktora tezinde ‘Mardin’de Konuşulan Arapça Lehçe’ konusunu ele aldı. Bu çalışması 2018’de *Mardin Arapça Diyalekti* adı altında kitaplaştı. 2019’da hazırlamış olduğu *Bulmacalarla Arapça* adlı çalışması yayınlandı. 1990’lı yılların başlarından itibaren Farsça ve Arapçadan yaptığı çeşitli çevirileri yayımlandı. Halen Gazi Üniversitesi’nde Dr. Öğr. Gör. olarak görev yapmaktadır.

Çevirileri: Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Etme Külliyyat-ı Şems-i Tebrizi Güldestesi*, EOS Yayınları (2010), Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Gülşen Manzûm Mesnevî*, Genesis Kitap (2011), *Katar Öykü Antolojisi*, Katar Kültür Bakanlığı (2016), Nizâr Kabbânî, *Kelimelere Benzemeyen Kelimele*, Hece yayınları (2018), Muhammed Abid el-Câbirî, *İslam Düşüncesinde Demokrasi İnsan Hakları ve Hukuk*, Kapı Yayınları (2019), İbn Fadlân, *İbn Fadlân Seyahatnamesi*, SeLENge Yayınları (2022), Ömer Hayyâm, *Ömer Hayyâm Rubaileri*, Kapra Yayıncılık (2022).

İÇİNDEKİLER

TRANSKRİPSİYON -----	7
Ünsüzler -----	7
Ünlüler -----	8
ÖN SÖZ -----	9
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ -----	13
GİRİŞ -----	15
Arap Dilinin Düzeyleri -----	25
1 - Klasik Arapça (Fusha't-Turâs / فصحي التراث)-----	25
2 - Modern Standart Arapça (Fusha'l-Asr / فصحي العصر)-----	26
3 - Aydınların Lehçesi (Âmmiyyetu'l-Musakkaffin / عامية المثقفين)-----	26
4 - Okur Yazarların Lehçesi (Âmmiyyetu'l-Mutenevvirîn / عامية المتتورين)-----	27
5 - Okur Yazar Olmayanların Lehçesi (Âmmiyyetu'l-Ummiyîn / عامية الأميين)-----	27
Sesler -----	30
Arapçanın Lehçelerinde Ses Dönüşümleri -----	33
Ünsüzler -----	34
Med-----	42
îmâle-----	49
Dişilik T'sinden Önce Gelen İnce Seslerin İmâleye Dönüşmesi ---	54
Hemze'nin Düşüp Yumuşaması-----	57
Zamirler -----	60
Kişi Zamirleri-----	60
İşaret Zamirleri-----	63
Soru Cümlesi ve Soru Edatları -----	64
1 - Vurgu Yoluyla Kurulan Soru Cümlesi-----	64

Bağlaçlar -----	66
Arapçanın Lehçelerinde Fiiller -----	70
Fiil Çekimi-----	74
Olumsuzlama -----	80
İsm-i Failin (Etken Ortaç) Fiil Anlamında Kullanılması -----	87
Fe‘la:n (فعلان) Vezninde Kullanılan ve İsm-i Fail (Etken Ortaç) İşlevini Gören Sıfat-ı Müşebbehe (Kalıcı Sıfatlar) -----	90
/Şey’/ شَيْءٌ ‘Şey’ Lafzının Konuşma Dilindeki Kullanım Şekilleri ve Etkisi -----	96
Sayılar -----	107
Saatler -----	111
SONUÇ -----	115
KAYNAKLAR -----	123
Ek 1 Arapçanın Lehçeleri -----	126

TRANSKRİPSİYON

Ünsüzler

ء	'	/ʾekel/ أَكَل 'yedi'
ب	b	/be'dēn/ بَعْدِينَ 'sonra'
ت	t	/te'eşşe/ تَعَشَّى 'akşam yemeği yedi'
ث	s	/seki:l/ ثَقِيل 'ağır'
ج	c	/cemel/ جَمَل 'deve'
ح	h	/haṭṭ/ حَط 'koydu'
خ	h	/helle/ خَلَّى 'bıraktı'
د	d	/deheb/ دَهَب 'altın'
ذ	z	/ze:/ ذَا 'bu'
ر	r	/ra:h/ رَاح 'gitti'
ز	z	/zeyt/ زَيْت 'sıvı yağ'
س	s	/se:b/ سَاب 'bıraktı'
ش	ş	/şe:f/ شَاف 'gördü'
ص	ş	/şih:/ صَحِيَ 'uyandı'
ض	z	/zarb/ ضَرَب 'vurmak'
ط	ṭ	/ṭala/ طَلَعَ 'çıktı'
ظ	z	/za:hir/ ظَاهِر 'görünen'
ع	'	/ʾeyn/ عَيْن 'göz'
غ	ġ	/ġēr/ غَيْر 'başka'
ف	f	/fe:t/ فَات 'geçti'
ق	q	/qelb/ قَلْب 'kalp'
ك	k	/ki:f/ كَيْف 'nasıl'
ل	l	/lēş/ لَيْش 'neden'
م	m	/mu:/ مُو 'değil'

ن	n	/nesye:n/ نَسِيَان ‘unutan’
ه	h	/hine:k/ هِنَاك ‘ora’
و	w	/wedde/ وَدَّى ‘götürdü’
ي	y	/yo:m/ يَوْم ‘gün’
گ	g	/ħe:ge/ حَاگه ‘şey’ (kl)
ژ	j	/ħe:jé/ حَاژِه ‘yeter’ (şl)
چ	ç	/çeləb/ چَلِب ‘köpek’ (ıl)
ه - ة	é/e/a	/meselé/ مَسَلِه ‘mesele’ /fe:yde/ فَايْدِه ‘fayda’ /a‘tşa:na/ عَطْشَاَنِه ‘susuz’

Ünlüler

اَ	a	/ard/ أَرْد (أَرْض) ‘yer’
اِ	e	/ehl/ أَهْل ‘akraba’
اِوْ	ə	/əməşi:/ اِمْشِي ‘yürü, git’
ه	é	/esele/ مَسَلِه ‘mesele’
	u	/kũ:m - ‘u:m/ أَوْم (قَوْم) ‘kalk’
	o	/si:na:ryo:/ سِينَارِيُو ‘senaryo’
	a:	/ħa:r/ حَار ‘sıcak’
	e:	/be:b/ بَاب ‘kapı’
	i:	/kəbi:r/ كَبِير ‘büyük’
	u:	/mesdu:d/ مَسْدُود ‘kapalı’
	o:	/no:m/ نُوم ‘uyku’
	ē	/ēh/ اِيَه ‘ne’
	i	/sitte/ سِتْتِه ‘altı’
	ı	/mırra/ مِرَّة ‘acı’ (d)

ÖN SÖZ

Günümüzde Arapçanın beş ana lehçesi olan Şam lehçesi, Kahire lehçesi, Körfez lehçesi, Irak lehçesi ve Mağrip lehçesinin ağızları öne çıkmaktadır. Suriye, Ürdün, Lübnan ve Filistin’de konuşulan lehçeler Şam lehçesinin kapsamı içerisinde değerlendirilmektedir. Yaklaşık 450 milyon insanın Arapça konuştuğu Basra Körfezi’nden Atlas Okyanusu’na kadar uzanan iki kıtaya yayılmış geniş coğrafyanın tam ortasında yer alan Mısır, 100 milyonu aşan nüfusu, sineması, tiyatrosu, müziği ve edebiyatıyla öteden beri konuşma dili bağlamında başkent Kahire’de konuşulmakta olan Kahire lehçesine ev sahipliği yapmaktadır. Suudi Arabistan başta olmak üzere Basra Körfezi’ne kıyısı bulunan Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt ve Umman’da konuşulan lehçe Körfez lehçesi olarak bilinmektedir. Mağrip lehçesi ise Kuzey Afrika, Libya, Tunus, Cezayir ve Fas’ta konuşulan lehçedir. Burada sayılmayan Yemen, Moritanya, Sudan, Cibuti, Somali ve Komoro Adaları’nda da Arapça günlük konuşma dili olarak kullanılmaktadır. Aynı şekilde Arapçanın Arap ülkelerinin sınırlarını aşarak komşuları olan İran, Türkiye, Eritre, Çad, Etiyopya ve Güney Sudan’da da konuşulduğu, Arapçanın Kıbrıs ve Malta’nın yanı sıra Orta Asya’ya kadar uzandığı bilinmektedir. Arap lehçelerinin dağılımına bakıldığında aynı ülkede birçok lehçe konuşulabildiği gibi aynı lehçenin birçok ülkede konuşulabildiği görülebilmektedir. Örnek olarak Mısır’da Said lehçesinin yanı sıra genel olarak İskenderiye lehçesi denilen Kahire

lehçesi konuşulmaktadır. Aynı şekilde Şam lehçesi de Suriye'nin yanı sıra Lübnan, Ürdün ve Filistin'i kapsamaktadır. Suriye içerisinde ise Şam, Humus ve Halep lehçesi gibi lehçeler kullanılmaktadır. Bunun dışında örnek olarak Arapçanın artık kullanılmayan Endülüs lehçesi ve Sicilya lehçesinden de söz edilebilir. İşte bu yönüyle lehçeler dağılımları bağlamında doğada görülen bitki örtüsüne benzetilebilir.

Geniş bir coğrafyaya yayılmış olmasına rağmen Arap lehçelerinin genellikle benzer özellikler taşıdığı da söylenebilir. Kaynağı Klasik Arapça olan bu lehçeler, konuşma dili olarak diğer bütün dillerde olduğu gibi, esneklik, kolaylık ve hız etkenlerine dayanmaktadır. Bu bağlamda Arapçanın lehçelerinde Arapçaya özgü belli başlı bazı sesler belki de daha kolay telaffuz edilebilen, daha yumuşak, daha ince ve daha esnek seslere dönüşürken ünlüler bağlamında yoğun bir med eğilimi ve imâlenin yanı sıra Arapçada olmayan /o/ ve /ı/ gibi seslerin varlığı dikkat çekmektedir. Bunun da lehçelerdeki diğer etkenlerle birleştiğinde konuşma dilinde esnekliğin yanı sıra söyleyişte kolaylık ve hız sağladığı söylenebilir.

Ülkemizde lehçe çalışmalarının daha çok Anadolu Arap lehçeleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bununla birlikte Arap lehçelerinin öğretilmesi ile ilgili çeşitli çalışmaların varlığı da dikkat çekmektedir. Bunlardan Azmi Yüksel ve Mehmet Hakkı Suçin'in ders kitabı niteliğindeki monograflarının yanı sıra Osman Düzgün ve Ali Mohammad Ali Ghareb'in Suriye - Filistin - Ürdün ağızlar ile ilgili ve daha çok sözcük ve ifade bilgisi içeren *Arapçanın Lehçeleri 1 – Suriye, Filistin, Ürdün* adlı çalışması (Düzgün, Ghareb, 2016), Mehmet Hakkı Suçin'in *Yalla Nişkî*

Şâmî (Suçin, 2019) adlı çalışması ile Ammar Sebinatî'nin Arap lehçelerinde kullanılan fiil ve cümlelerin aslında fasih ibareler olduğunu gözler önüne sermeye çalışılan *Ammice - Fasih Arapçanın Haşarı Çocuğu* (Sebinatî, 2020) adlı çalışmasından söz edilebilir.

Daha çok Kahire ve Şam lehçelerinin ayrıntılı örnekler ve çizelgeler yoluyla karşılaştırılmasına dayanan bu çalışmada Arap lehçelerinin temel dayanağını oluşturan mantık üzerinde yoğunlaşma yoluna gidilmiştir. Bu nedenle Arap lehçelerinin benzer özellikler taşıdığı gerçeğinden hareketle çalışmanın Kahire ve Şam lehçeleri dışında kalan diğer lehçelerine geçişte katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Çalışmada örnekler, transkripsiyonu, Arapça yazılışı ve Türkçesi verilerek gösterilmiştir.

2016 yılında başlayan ve o dönemde Arapça yazılan bu çalışma daha sonra Türkçeye uyarlanarak örneklerin transkripsiyonu ve Türkçe anlamları eklenmiştir.

Burada ben, kitabın editörlüğünü kabul ederek çalışmayı yönlendiren Prof. Dr. Mehmet Hakkı Suçin'e ve çalışmaya çeşitli düzeylerde katkı sağlama nezaketi gösteren Öğr. Gör. Selma Kadafı Ketene, Davut Yıldız, Doç. Dr. Hüseyin Ali, Arş. Gör. Ökkeş Hengil ve Arş. Gör. Meryem Faruk'a katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunmak isterim.

Mehmet Şayır
Ankara, 10.10.2023

